

- ЯОС 7: Ярославский областной словарь: Учеб. пособие / Науч. ред. Г.Г.Мельниченко. – Ярославль: Ярославский гос. пед. ин-тут, 1988. Вып. 7. – 107 с.
- Яшкін: Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы: Тапаграфія. Гідралогія. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 255 с.
- НО: Hydronimia Odry: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym /Praca zespołowa pod red. H.Borka. – Opole: Instytut Śląski, 1983. – 350 s.
- Im.m.: Imenik mesta: Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. – Beograd: Izdanje “Službenog lista FNPJ”, 1956. – 499 s.
- Kucała: Kucała M. Porównawczy słownik trzeck wsi małopolskich. –Wrocław: PAN, 1957. – 403 s.
- Zaimov: Zaimov J. Bulgarische Gewässernamen II // Zeitschrift für Slawistik. – Berlin: 1961. – Bd 6, H. 2.
- Vasmer: Russisches geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden: 1971 – Bd V. – 720 s.

Olga Karpenko. Etimological notes on microtoponymy of Polissya.
Slavonic antiquity is studied on the base of the material of stagnant basins with their subsequent etymological interpretation. The improper vocabulary is reconstructed on the base of nomina propria.

Key words: *microtoponym, etymology, praslavonic word, composite.*

Наталія Колесник (Чернівці)

АПЕЛЯЦІЙНА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОНІМІВ - ДЕМІНУТИВІВ У ФОЛЬКЛОРІ

Досліджено особливості використання демінутивних власних назв у сфері апеляції на матеріалі пісенного фольклору.

Ключові слова: адресат мовлення, фольклорний текст, фольклорні оніми, сфера апеляції, сфера репрезентації.

Наші попередні дослідження, присвячені специфіці використання власних назв у зверненому мовленні, засвідчили, що у фольклорних текстах оніми належать до найбільш активно використовуваних лексико-семантичних груп номінацій адресата. Попри те, що існують певні якісні й кількісні характеристики використання, регульовані потребами фольклорного спілкування та деякі розбіжності із сучасними нормами функціонування сфери апеляції української мови, послуговування фольклорними власними назвами у зверненому мовленні є відбитком загальних тенденцій використання онімів для апеляції у народному мовленні, принаймні ХІХ ст. (записи фольклору саме цього часу лягли в основу наших досліджень).

Аналізуючи вживання різних розрядів фольклорних онімів у зверненому мовленні, ми лише торкнулися проблеми використання демінутивних варіантів як засобів апеляції, зауваживши, що третина особових імен, які вжито у фольклорних текстах, ужито у зверненому мовленні і з-поміж них у функції засобів називання зменшено-пестливі варіанти виразно переважають над повними іменами [Колесник: 131]. Поза увагою залишився ще один, гадаємо, важливий момент: чи однаково послуговуються фольклорні твори квалітативними варіантами у сфері представлення та сфері апеляції.

Специфіка побутування фольклорних текстів передбачає існування потенційного слухача, тобто адресата. Слухач мислиться як реальний суб'єкт дії з певною реакцією на фольклорний твір. Нерідко в тексті усної народної творчості маємо пряму зверненість повідомлення до отримувача інформації:

*Ой Василю, Василеньку, іще раз Василю,
Купи мені коралики на біленьку шию.*

Одним із засобів привернення уваги слухачів до сказаного є риторичне запитання. У його складі теж доволі часто фіксуємо номінації адресата мовлення. Згадаймо вже хрестоматійне:

Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче...

Зрештою більшість жанрів фольклору, пісенного зокрема, забезпечують сприятливі умови для використання номінацій адресата мовлення. Так, наприклад, обрядовий фольклор супроводжує певні обряди, а отже, пісні стають елементами глобальної комунікативної ситуації: унаслідок обрядово-драматургічної природи пісень цього циклу, яка зумовлює активне використання двох композиційних форм (діалогу і монологу – звернення) власні назви, насамперед особові імена, активно вживані як засоби апеляції. Сюжетність, розповідність, подієвість, зрештою драматизм інших жанрів, приміром ліро-епічних, також спричинює діалогічну форму викладу, а це “тягне за собою” інтенсивне використання власних імен у зверненому мовленні.

Загалом антропоцентрична природа фольклорного тексту зумовлює те, що оніми доволі часто є опорними, ключовими у фольклорній оповіді і ними щедро послуговуються як у сфері апеляції, так і в сфері репрезентації. Це, гадаємо, цілком закономірно, оскільки і сфера апеляції, і сфера репрезентації існують у межах комунікативної функції, яку небезпідставно чимало сучасних слов’янських мовознавців вважають основною. Виходячи саме з цієї позиції, М.Скаб констатує: „...комунікативну функцію мовлення можна розуміти по-різному: з одного боку, будь-що, висловлене безпосередньо комусь, або в надії на те, що хтось колись сприйме повідомлення, – це і є активне спілкування за допомогою мови, а, отже, реалізація основної комунікативної функції мови” [Скаб: 18] (підкресл. наше).

Фольклорний текст, який від початку є актом комунікативним, розрахованим на те, що його почують, передбачає наявність чи потенційну наявність слухача, отож, чи не найкраще підходить під подібне визначення. Частина вжитих у ньому власних назв, що є безпосередніми номінаціями адресата мовлення, належать до сфери апеляції, останні є номінаціями у

сфері представлення, а отже, є іншими виявами тієї ж комунікативної функції.

У сьогоднішній розвідці ми хотіли б з'ясувати, чи існують розбіжності у використанні квалітативних варіантів особових імен в обох сферах, попри те, що у них, на думку лінгвістів, використовують практично ті ж засоби мови, чи підтвердиться раніше висловлена нами теза, що демінутиви переважають у фольклорі саме у зверненому мовленні.

Проаналізувавши 5 тисяч текстів обрядової пісенності, ми виявили, що кількість квалітативних варіантів 12 найпоширеніших чоловічих особових імен (саме на ці імена припадає 80% фіксацій від загальної кількості вживань усіх чоловічих особових назв) складає 84% усіх їхніх уживань. Щодо жіночих імен, то на 10 найпопулярніших жіночих антропонімів (їх уживаність сягає 78% усіх фіксацій жіночих власних назв в аналізованих текстах) припадає 92% квалітативів. Нами засвідчено імена, які в повній формі (не канонічній, а народній) взагалі не вживаються: серед чоловічих імен це *Григорій*, серед жіночих *Меланія*, *Галина*. Пояснити подібне можна тим, що адаптація чужих за походженням імен церковно-слов'янського календаря відбувалася не лише шляхом переосмислення їхньої внутрішньої форми, її припасування, підтягування до слов'янських автохтонних імен. Зауважимо, що це стосувалося передовсім тих імен, що виявились співзвучними сакральним іменам українців (*Ганна – Дана*, *Марія – Марина – Морена*). Для “оріднення”, українізації чужих антропонімів було використано потужний арсенал українських словотвірних формантів, насамперед суфіксів. З часом ці здрібнілі форми робляться, на думку В.Сімовича, у свідомості народу нездрібнілими... “й уживаються одні побіч одних у повній (чужій, хоч і зукраїнізованій) формі і в скороченій, здрібнілій різними наростками. Процес такого перетвору тягнеться цілий XIV - XVIII в.” [Сімович: 1].

Отже, первісно демінутиви та гіпокористики, наприклад *Гриць*, *Гринь*, *Левко*, *Терешко*, *Тиміш*, *Федь*, *Яць*, *Юрко*, *Настя*, *Гандзя*, *Анниця*, *Ївга*,

Маруся, Мотря, Параска, Палажка, Стеха, Хима та ін. стають нейтральними попри наявність здрібнених суфіксів *-к-о, -сь, -нь, -ць, -дь* у чоловічих іменах, *-к-а, -щ-я, -ус-я, -х-а* – в жіночих іменах.

По-друге, для основного художнього методу фольклору, принаймні у ХІХ ст., була характерною ідеалізація як форма художнього узагальнення. Таким чином, не дивно, що емоційна лексика, зокрема особові імена з експресивними засобами словотвору займають в усній словесності чільне місце. Функціонування цих яскравих стилістем (особових імен - демінутивів) у фольклорному тексті пов'язане з певними прийомами фольклорної поетики, підпорядковане естетичній функції фольклорної мови, завданням ритмомелодики, “загальним, за О.Потебнею, висвітленням мови”, “стильовою установкою мовлення” [Потебня: 127]. Очевидно, що численні тонкощі змісту фольклорного твору залежать від використання зменшено-пестливих суфіксів.

Чимало дослідників вказують на те, що серед виражальних засобів у художньому тексті (фольклорному зокрема), які мають конкретно-чуттєву, конкретно-образну природу, особливе місце належить суфіксам, що можуть передавати найтонші відтінки почуттів, оцінок [Журавльова; Сагач; Шевчук], їх основною функцією є створення яскравих пестливих чи здрібніло-пестливих значень, інтимізація. Усе це загалом однаково стосується особових імен, ужитих як у сфері апеляції, так і у сфері представлення. Чи існує якась між ними різниця?

Ми розглянули тексти віддалених за багатьма жанровими ознаками пісень: балад і коломийок. Перші є давніми текстами з напруженим драматичним сюжетом, що передбачає використання прямої мови (тобто діалогів і монологів) поряд з описом учинків. Їм притаманні не лише епічність і драматизм, але й ліризм, спрямованість на естетичні переживання. Отже, очевидно, у баладах використовують ті ж художньо-поетичні засоби, що й в ліричних творах – зменшено-пестливі форми й суфікси.

Другі, як зазначив один із знавців цього жанру В.Гнатюк, виникли щонайменше на поч. XVIII ст., є танковими піснями, надзвичайно різноманітні за тематикою, але попри типовий розмір, структуру коломийкової строфи і римування їх об'єднують також “незвичайне багатство і різнорідність мови, висловів, образів, порівнянь, римів, короткий і ядерний стиль...” [Гнатюк: 13].

Така різножанровість обраних для аналізу текстів потрібна була нам для того, щоб виявити у використанні особових імен як засобів репрезентації та апеляції те максимально спільне, що характерне для усіх жанрів пісенного фольклору.

Ми опрацювали близько 300 текстів балад, 160 з яких фіксують власні назви, а лише трохи більше 100 текстів подають особові імена. З 9000 коломийок, що видрукувані В.Гнатюком у збірниках 1905, 1906, і 1907рр., більше 1500 засвідчують особові імена. Попри таку різницю в кількості текстів, коломийки фіксують 47 чоловічих і 40 жіночих імен (з них 42 чоловічих і 40 жіночих – у сфері репрезентації і відповідно 35 і 16 – у сфері апеляції), балади – 22 чоловічих і 21 жіноче ім'я, з яких 20 чоловічих і 21 жіноче – у сфері представлення і відповідно 18 і 14 – у сфері апеляції.

Таким чином, у сфері репрезентації коломийки в 1,6 рази інтенсивніше послуговуються особовими іменами, ніж у сфері апеляції, балади – майже в 1,3 рази. Попри жанрову специфіку і кількість залучених до розгляду текстів, інтенсивність послуговування особовими іменами у сфері представлення і апеляції суттєво не відрізняється. Чи існують відмінності в репертуарі? У баладах 3 чоловічі імені не мають відповідників у сфері апеляції і 3 – у сфері репрезентації, з-поміж жіночих імен лише 6 антропонімів не представлені у зверненому мовленні. У коломийках 12 чоловічих назв не вживають у зверненому мовленні і 5 – у сфері репрезентації, з-поміж жіночих 24 не використовують у сфері апеляції. Така різниця має пояснення у жанровій специфіці коломийок на противагу баладам.

Саме балади з їх сюжетністю та прямою мовою забезпечують максимально однакове вживання особових імен і в сфері апеляції, і в сфері репрезентації. Коломийки, що огортають собою, “ всі прояви життя чоловіка у всіх порах [Гнатюк: 13], не завжди наділені сюжетністю: вони можуть бути звертанням до слухачів чи одного з них, жартівливим діалогом між хлопцем (хлопцями) і дівчиною (дівчатами), а також відтворюють певні картини побуту чи ставлення до тих чи інших явищ. Це й обумовило те, що в коломийках особові імена менш інтенсивно використано у зверненому мовленні. Стосується це насамперед жіночих імен. Оскільки творцями коломийок частіше були дівчата, вживання жіночих антропонімів як засобів апеляції і виявилось обмеженим. До речі, особа інтерпретатора народної пісні здатна суттєво вплинути на наявність у ній онімів. Свого часу ще Ф.Колеса вважав, що в українській народній словесності існує поділ пісень на чоловічі та жіночі й відносив балади до чоловічих пісень [Колеса: 30]. Коломийки, напевно, – “жіночий” жанр.

Щодо варіативності імен у сфері репрезентації і сфері апеляції, то на баладному матеріалі нами не виявлено якоїсь суттєвої різниці. Інколи ім'я має більше варіантів, демінутивних зокрема, у сфері представлення, ніж у сфері апеляції (наприклад, *Галя, Галина, Галька, Галочка, Галонька, Галюточка – Галю, Галино, Галонько*), інколи навпаки (*Роман – Романе, Романочку*). На коломийковому матеріалі загальна тенденція є подібною, щоправда, частина імен її порушує. Так, приміром, відчутно багатшим є функціонування у сфері апеляції імен *Василь, Степан, Андрій, Іван, Григорій*, а у сфері представлення – *Петро, Олексій, Марія, Анна, Катерина, Олена*. Наприклад, у сфері представлення *Андрій, Андрусь, Андрусє, Андрух* – у сфері апеляції відповідно *Андрію, Андрійку, Андрієнку, Андрусю, Андрусуню, Андруху, Яндрусю, Яндрушку*. І навпаки, у сфері репрезентації – *Петро, Петрик, Петруньо, Петрунечко, Петруничок, Петруненко, Петрусь* та *Катерина, Катеринка, Катериньце, Катяня, Кася, Касуня, Касуні, Каська, Казька, Касунуня*, а у сфері апеляції – *Петре, Петрище, Петрику*,

Петруненьку та Катерино, Катеринко, Касю. Трапилося нам і таке явище: ім'я в обох сферах, окрім одного-двох збігів, представлене різними формами (*Параска, Парася, Парасі, Парасенька, Парасочка, Парасина, Парасуня, Парасиця, Параня, Парані і Парасочко, Парасечко, Парашечко, Паранечко, Паранонько, Паранинко*). Те, що демінутивів певних жіночих імен більше у сфері представлення, ніж у сфері апеляції, знову ж таки можна пояснити тим, що творцями коломийок були переважно дівчата, отож, у зверненому мовленні жіночі власні назви вживано вдвічі рідше і їхні зменшено-пестливі форми також.

Щодо демінутивних варіантів імен загалом, то вони можуть бути відсутніми як у сфері представлення, так і в сфері апеляції. Порівняймо, у сфері представлення *Стефна, Стефнойка* – у сфері апеляції лише *Стефна; Настя, Настунька, Настуні, Настуня, Настунуня – Настуне; Олекса, Волекса, Олексик, Лесь, Лесьо, Лесько, Лесуник – Олексо, Лесю* і навпаки *Данило – Даниле, Данилику; Роман – Романе, Романочку, Ромасю.*

Таким чином, не маємо підстав стверджувати, що емоційна виразність фольклорних імен у зверненому мовленні, на противагу репрезентативному, досягається насамперед суфіксами суб'єктивної оцінки, що, зрештою, є підтвердженням, певно, універсальної тенденції – велика кількість лексем із суфіксами емоційної оцінки як характерна риса народнопісенного словника [Єрмоленко: 53]. Хоча, безперечно, вокативні форми особових імен у пісенному фольклорі, як правило, містять додаткові конотативні змістові елементи оцінно-характеризуючого характеру. Бо ж частіше кличні форми – елементи апеляції служать не для зав'язування реального мовленнєвого контакту з конкретним адресатом, а їх використовують для вираження певних емоцій мовця. Деякі мовознавці особливо наголошують на посиленні цієї функції, коли демінутиви виконують роль ліричного звертання [Шевчук: 117]. Наприклад:

Ой Михасю, люби Касю, плети рукавиці...

або

Ой не знаєш, Федорику, як тя дуже люблю...

Те, що квалітативні варіанти імен у кличному відмінку є одним із засобів створення відповідної експресії, підтверджує і той факт, що доволі часто вони “супроводжують” нейтральні або менш експресивні форми тих же імен, ужитих у сфері представлення: *Танасій – Танасійку, Марійка – Марієчко, Олюня – Олюнечко*.

Щоправда, інколи клична форма не має суфіксів суб’єктивної оцінки, проте залежно від неї слово або наділене експресивним суфіксом, або емоційне своїм лексичним значенням і має доволі відчутне ліричне навантаження. А оскільки сприймають їх як єдине ціле, то таке поширене звертання набуває нового естетичного забарвлення, експресивних якостей. Цю особливість звертання у фольклорному тексті відзначив свого часу К.Шульжук [Шульжук: 14]. В опрацьованих текстах коломийок читаємо:

Ходи до нас так, як ходив, солодкий Миколо...

Ци я тобі не мовила, молодецький Грицю..

Ой Андрію дорогенький, сядь зо мнов на плотик...

Вважаємо, що емоційної виразності засобів апеляції в нашому випадку досягають не лише і не насамперед демінутивними формами власних назв, а за допомогою інших стилістичних засобів, серед яких означення, прикладки, повтори тощо.

Поряд із означеннями, про які ми вже вище згадували, доволі часто у пісенному тексті для характеристики адресата мовлення або вираження певного ставлення до нього вживають прикладки:

Марусино – серденько, що за коник на стайні..

Ходи ж д’міні, Насте – душко..

А також *Олексику, батьку наш; Марусе, камінная душе; шинкарко Настусе; Янічку – братічку; Ганичко – сестричко; козаченьку Марку; Штефан – воєвода; Ой Даниле, пане - брате; Ой Іванку – товаришу; Ой Марічка, біла (файна) чічка; Ой Марисю, моя (люба) тисю; Ой Іванку, білий панку; Ой Іванку – майоранку; Ой Іванцю – майоранцю; Ой Михайле –*

придибайле; Ой Івасю, Івасюню, житній колосочку; Ой Івани, Іваничу, Івани, паничу; Ой Івани, Іванно, мамина дитино; Ой Марічко, Марічино, молода дівчино; Ой Федоре – Федорику, Федоре – голубе; Ой Юрику – соколику, Юрику – вояку тощо. Загалом нами зафіксовано більше чотирьох десятків подібних формул. Показовим є те, що більшість з них містять поширені прикладки, ускладнені вигуками, займенниками, прикметниками, сполученнями слів на кшталт *пане – брате*, що посилює експресію звертання, зближує виконавця із слухачем, увиразнює зверненість мовлення.

Наведені вище приклади частково засвідчили ще один із найпоширеніших стилістичних засобів фольклору – повтори. Наш матеріал переконує, що народна пісня фіксує всі, певно, можливі зразки повтору звертань: абсолютні, відносні, суміжні, інтервальні (*Ой Іванку та Іванку; Ой Іванку та й Іванку; Ой Штифасю, Штифасуню, моє Штифаньитко; Ой Іванку молоденький, Іване молодий; Ой Іваня, Іваня, Йваня молодое; Ой Олено молоденька, Олено, Олено; Ой Іванку, каже Йванку; Ой Петрику кучерявий, солодкий Петрику*). Вони мають різноморфологічну структуру: ускладнені означеннями – тропами, прикладками – тропами, інтимізуючими займенниками тощо. Нагромадження цих повторів має виразно градаційний характер. До речі, більшість з них знаходиться у препозиції до всього висловлювання або навіть цілого тексту, що теж, на думку К.Шульжука, “сприяє їх логічному виділенню і увиразнює” [Шульжук: 16].

М.Скаб вважає, що найчіткіше апеляція представлена у випадку називання адресата мовлення одним словом (у нашому випадку це особове ім'я, рідше прізвище); сильним проявом апеляції відзначаються і конструкції, у яких однослівні вокативні форми повторюються [Скаб: 48]. Опрацьований нами матеріал зафіксував до того ж ці вживання у питальних і насамперед спонукальних реченнях (останні, на думку мовознавців, мають найвищий рівень апеляційності [Скаб: 57]). Але разом з тим більшість вокативних форм є поширені, однозначно містить додаткові конотативні змістові елементи насамперед оцінно-характеризуючого характеру й

наближається функціонально до поля означальності. Зрештою, поєднання згаданих вище нібито протиріч, є на нашу думку, цілком логічним, коли йдеться про предметну частину апеляції, виражену фольклорною власною назвою. Онім загалом є одним із головних маркерів суб'єктивної модальності, що найбільш експліцитно передає оцінне та емоційне ставлення до адресата. Щодо фольклорного оніма, то він, як ми переконалися, здатен у якості предметної частини змісту апеляції, залучивши додатково певні стилістичні засоби, стати накопичувачем конотацій, не втрачаючи при цьому апеляційності. Додамо: усі розглянуті вище структури з фольклорною власною назвою як стрижневою, ужиті у зверненому мовленні, мають формульний характер, вони дуже давні, багатофункціональні і завжди “працюють” на фольклорний текст загалом. Останнє переконує, що в народнопісенних текстах слово (загальна, чи власна назва) живе за законами фольклорної мови (на чому ми вже неодноразово наголошували) і є невід’ємним її елементом.

ЛІТЕРАТУРА

- Гнатюк: Гнатюк В. Переднє слово до збірника “Коломийки” //Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. – К.: Наукова думка, 1966. – С.151-173.
- Єрмоленко: Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова – К: Наукова думка, 1987. – 248с.
- Журавльова: Журавльова Н.М. Емоційно-експресивне суфіксальне словотворення іменників у мові українських народних ліричних пісень // Дослідження з словотвору. – К.: Вища школа, 1985. – С. 61-64.
- Колесник: Колесник Н.С. Специфіка використання фольклорних власних назв у зверненому мовленні // Вісник Запорізького національного університету: Зб наук. статей. Філол. науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – С. 129-134.

- Колесса: Колесса Ф. Про вагу наукових дослідів над усною словесністю // Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 17-33.
- Потебня: Потебня А. Из записок по русской грамматике. –Т.3. – Харьков, 1888. – С. 118 – 129.
- Сагач: Сагач Г.М. Експресивний словотвір у фольклорі // Культура слова. - К. : Наукова думка, 1980. – Вип.. 19. – С. 18-22.
- Сімович: Сімович В. Історичний розвиток українських (здрібнелих та згрубілих) хресних чоловічих імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси // I zjazd slovanských filologů v Praze. – Окрема відбитка. – 4 с.
- Скаб: Скаб М.С. Граматика апеляції в українській мові. – Чернівці: Місто, 2002. –272с.
- Шевчук: Шевчук О.С. Стилiстичні функції словотвірних засобів // Українське мовознавство: Респ. наук. зб. – К.: Вища школа, 1988. – Вип.15. – С. 117-118.
- Шульжук: Шульжук К.Ф. Обращение в украинских народных песнях: Автореф. дис. ... канд. филол. наук . – К., 1969. – 21 с.

ДЖЕРЕЛА

- Балади / Упор. і прим. О.І.Дея та А.Ю.Ясенчук. – К.: Дніпро, 1987. – 319 с.
- Гнатюк В. Коломийки, 1905. – Т.1, 1906. – Т.2, 1907. – Т.3.

Natalya Kolesnyk. THE PECULIARITIES OF PROPER NAMES DIMINUTIVES FUNCTIONING AS ADDRESS IN FOLKLORE. *The article touches upon the peculiarities of the use of proper names with diminutives suffikses of speech addressee in the folklore texts.*

Key words: *speech addressee, folklore text, folklore names, sphere of appeal.*